

Sankari – lainasana vai releksikalisaatio?

PÄIVI SCHOT-SAIKKU

1.1. Erkki Itkonen (1968; 1969) antaa *sankarille* merkitykset 'urho, heeros, voimamies (laajalti länsi- ja itämurteissa; Agricolan *Sangari*); ylpeä ja tottelematon ihminen, muiden johtajaksi pyrkivä (ihminen t. eläin); kova voiton pyytäjä; kerskailija; vekkuli; junkkari, hurjimus, tappelupukari; roisto, rohkea pahantekijä (nämäkin merkitykset murteissa yleisiä)'. Erkki Itkosen mukaan *sankari* on »joko muinaisruotsin *sangare*, *sangari* 'laulaja, soittoniekka, runoilija' = nykyruotsin *sångare* tai *sanka*-sanan johdoksen *sangata* 'hyökätä, vastustaa, uhata jne.' rinnalle kehittynyt tekijännimi (vrt. *paikata* ~ *paikkari*, *tuhlata* ~ *tuhlari* jne.); huom. esim. »aika *sankari*, se hyppää ja *sankaa*» (Haapav.)'. Edellisessä eli lainasanatapauksessa Erkki Itkonen olettaa suomen taholla merkityksen kehitystä 'vaeltava laulaja' > 'räyhääjä, tappelupukari' jne. ja mainitsee oletuksensa tueksi Jaakko Finnon säkeet »Ne *sangarit* mua kärsiuät/ Eikä he tee musta wärsyitä». Kotimaisen lähtökohdan heikkoutena hän pitää *sangata*-verbin ahdasalaisuutta *sankariin* verrattuna (1969: 966–967).

Lainasana-vaihtoehto on saanut laajalti kannatusta (mm. Lauri Hakulinen 1979: 371 (jo aikaisemmissa laitoksissa), viitteitä varhempaan tutkimukseen m.t. alaviite 735; Hans Fromm 1967, II s. 119; Matti Kuusi 1985: 116). Tarkoitukseni on seuraavassa osoittaa, että jälkimmäinen vaihtoehto on todennäköisempi: *sankari* lienee alkuperältään kotimainen, ja kyseessä on releksikalisaatio, sanan merkityksen sopeuttaminen ulkomaisia esikuvia vastaamaan.

Lainasana ja releksikalisaatio

1.2. Kielen joutuessa kosketukseen voimakkaasti tunnetun kielen ja kulttuurin kanssa normaali muutosprosessi nopeutuu. Muutoksia tapahtuu kielen kaikilla alueilla; näihin ilmiöihin on viime aikoina kiinnitetty laajalti huo-

Sankari – lainasana vai releksikalisaatio?

miota vierastyöläisten ja siirtolaisten ongelmien tultua ajankohtaiseksi. »Suurten» kielten vaikutus »pieniin» kieliin ja kulttuureihin yhtäältä ja pyrkimykset kirjakielen luomiseksi pienten kansojen itsenäistyessä toisaalta ovat tehneet kielen muuttumisen ja muuttamisen keskeiseksi tutkimuskohteeksi. Leksikon muutokset näkyvät helposti lainasanojen lisääntyessä; releksikalisaatio on vaikeammin todettavissa ja kuvattavissa.

Sanan lainautuessa siirtyy vastaanottavaan kieleen muoto, jolla molemmat kielet viittaavat tiettyyn tarkoitteeseen. Tällaisia lainasanoja ovat esim. ruotsista omaksutut ammattinimet *tuomari* (< *domare*), *lääkäri* (< *läkare*) ja *mestari* (< *mästare*). Muodon ja merkityksen yhteys voi säilyä, mikäli lainasanan äännerakenne soveltuu vastaanottavaan kieleen, kulttuureissa on vähän eroja ja lainasanan tarkoite on yksiselitteinen, esim. uuden esineen, materiaalin, työtavan, ammatin yms. nimitys. Alkuaan yhteinen lemma saattaa saada eri merkityksiä lainan antaneessa ja sen vastaanottaneessa kielessä, kuten esim. nykyenglannin *mercy* 'armo' ja – ranskan *merci* 'kiitos' osoittavat. Äänteelliset muutokset saattavat erilaistaa alkuaan yhteisen muodon; semanttiset ja äänteelliset muutokset voivat kätkeä lainasuhteen. Silti on lähdeittävä siitä, että lainasana edellyttää aina jonkinaikaista tai -asteista samaviitteisyyttä. Ei voitane olettaa, että lainasanat olisivat sekä merkityksellisiä sanoja että stiiknafaulioita. Muodon samuus ei siten sinänsä todista sanaa lainasanaksi. Jos kahdessa kielessä esiintyy muodoltaan sama sana, jonka merkitykset poikkeavat toisistaan, ei välttämättä oleteta lainasuhdetta; tällainen pari on esim. suomen adjektiivi *ankara* ja Turkin pääkaupunki *Ankara*. *Sankarin* kohdalla esiintyy juuri tämä ongelma: muodon samuus ja merkitysten poikkeavuus.

Normaalitapauksena kahden kielen kohdalla voidaan pitää sitä, että kielissä on toisistaan poikkeavat muodot, joilla viitataan teoriassa samaan tarkoitteeseen. Releksikalisaatio voi antaa omakielisen muodon lähtökielen tarkoitteelle; vastaavia strategioita ovat käänöslainat ja sanaston tietoinen kehittäminen. Suomi on sopeutunut Euroopan kulttuuriin siitä lähtien, kun kosketus toisiin kieliin on alkanut, mutta säilyttänyt silti kielellisen omaperäisyyden; releksikalisaatio eli uusien merkitysten antaminen kielen omille sanoille on todennäköisesti näytellyt siinä huomattavaa osaa. Releksikalisaation tunnistaminen on sikäli vaikeata, että se kuuluu olennaisesti kieleen: leksikon kaikki sanat, omaperäiset ja lainatut, muuttuvat jatkuvasti merkitykseltään.

Lainasanahypoteesin tueksi Erkki Ikonen olettaa kehitystä 'laulaja' > 'vaeltava laulaja' > 'räyhääjä, tappelupukari' (jne.). Mielestäni jo ensimmäinen porras on epätodennäköinen: erikoistermiä 'vaeltavalle laulajalle' on tuskin tarvittu suomeen.

PÄIVI SCHOT-SAIKKU

'Vaeltava laulaja'

1.3. Ruotsin kirjallisten lähteiden perusteella *sangare* on sekä 'laulaja' että 'musikantti'; eepin perinteen esittäjästä käytetään eri nimitystä *skald* < **skáldr*. Kuninkaan seurueessa ja hovissa tarvittiin ammattilaisia, kuten myös kirkkojen ja luostareiden hengellisen musiikin esittämiseen. *Sangare* on ilmeisesti myös vaeltava laulaja; Söderwall antaa mm. seuraavat esimerkit (II s. 315):

til Alexandrum lop en man
castronomia sangare swa heet han
och gaff sik wt fore en sangare och rimare

Ruotsin kirjallisten lähteiden mukaan keskiajalta 1500-luvulla *sangare* näyttää yksiselitteisesti vastaavan nykyisen *sjunga*-verbin toiminnan suorittajaa, sekä tilapäistä että ammattilaista. *Sangare* on siten suomen *laulajan* vastine: merkityksen erot johtuvat *laulaa*-verbin erilaisista merkityksistä.

Laulaja tai vaeltava laulaja on taas ammattikunta, jota Suomen varhaisissa latinan- ja ruotsinkielisissä lähteissä ei tietääkseni mainita; meillähän kehittyivät mm. kristillinen perinne ja yläluokka myöhemmin kuin Ruotsissa. Suomen keskiajan kiertävät teinit keräsivät tosin varoja opiskeluun laulamalla, mutta eivät muodostaneet ammattikuntaa. He ovat sitäpaitsi tuskin aiheuttaneet 'kiertävän laulajan' ja 'räyhääjän' tai 'tappelupukarin' synonymisoitumista. Kalevalamittaista runoa on esitetty maksua tai ruokaa vastaan, mutta tiedot ovat peräisin vasta 1800-luvulta, ja näiden kiertävien esittäjien suoritus nosti heidät vain hivenen tavallisten »kysyjien» (kerjäläisten) yläpuolelle. »Ammattilaisia» olivat oman kylän tietäjät, läntiset myrrysmiehet tai itäiset patvaskat ja itkijät, joilla on omat nimityksensä (vrt. Leea Virtanen 1968, Helmi Virtaranta 1975).

Sangare-sanain lainautumista suomeen ennen Ruotsin kirjallisten lähteiden kattamaa aikaa ei voitane pitää todennäköisenä; Söderwallin esimerkit osoittavat myös, että vielä 1500-luvulla Ruotsin kirjallisissa lähteissä sana esiintyy *sangare*-asuisena. Kirjallisten lähteiden kattamana aikana merkitys ruotsissa ei ole muuttunut. *Sangare* voisi esiintyä ruotsista merkitykseltään poikkeavana (*mercy*-tyyppi), jos oheismerkitys kuten esim. 'kuninkaan seurueeseen kuuluva' tai 'ylhäisen, kirkon tai hovin palveluksessa oleva' oletettaisiin suomessa sekundaariksi tarkoitteeksi. Tämän siirron olisi kuitenkin pitänyt tapahtua ennen 1600-lukua, jolloin yhteiskunnalliset suhteet ovat vakiintuneet ammatti- ja virkanimityksiksi.

Kotimaiset lähteemme nousevat nyt tarkastelussa avainasemaan, mm. Erkki Itkosen mainitsema Agricola ja Jaakko Finno. Nämä lähteet antavat myös mielestäni vakuuttavia todisteita sankarin releksikalisaatiosta.

Sankari – lainasana vai releksikalisaatio?2. Agricolan *Sangari*2.1. Mikael Agricolan *Sangari* on 'voimamies' kuten Goljat:

- (1) Mutomat Christitut ouat wäkeuet kersimen waiua /
quin Kempit ia Engelit. Wan mud heickomat ouat sen
wähen Daudin caltaiset / ioca sen Sangarin Goliath tappoi.
- (2) nin hen Sodhas sen Sangarin Goliath ylitzewoitti.
(Psalttarin esipuhe, III 200).

Nämä sitaatit ovat erityisen huomioonotettavia, koska niille ei ole vastineita Martti Lutherin eikä Laurentius Petrin raamatunkäännöksissä, vaan ne ovat peräisin Agricolalta. Psalttarin esipuhe (3) ja psalmien alkuun sijoitetut yhteenvedot (4 ja 5), joissa Agricola seuraa Lutherin esimerkkiä, ovat samaten itsenäisesti muotoiltuja:

- (3) (Lohutoxen Psalmit) murheliset / kiusatudh / ia waiuatudh/
Perkelelde ia Mailmalda / ylesoiendauat ia Lohuttauat.
Wastoinpein / nijte Tyrannia ia Sangaria ne nucteleuat ia
pelietteuet. (III, 203)
- (4) Ombi sangen raskas wchkaus wastoin nite Tyrannit Sangarit
ia Jumalattomit / iotca wainouat ia wihauat nite Jumalisi
(Ps. 52, III 284)
- (5) Waan ette Jumala ne Tyrannit / Sangarit ia Angarat /
Pyhein Wiholiset asetaisi hilitzisi / ia alaspainaisi
(Ps. 71, III 310)

Kempi (1, vrt. 2.2.) on todennäköisesti laina ruotsista (*kämpe*); se rinnastetaan enkeliin, Jumalan sotaväkeen. *Sangari* sen sijaan rinnastetaan tyranniin (myös lainasana), maallisen vallan väärinkäyttäjään (3, 4, 5). Agricola yhdistää 'tyrannin' ja 'sankarin' (sitaatti 6) silloinkin, kun Luther ja L. Petri tyytyvät pelkkään 'tyranniin':

- (6) Lohikermetten se on / Ne Tyrannit / ia Sangarit / Ninquin
Pharao ia henen Päruchtinans.
(Reunahuomautus Ps. 74, III 317)

samoin:

- (7) Tornit ouat ne swret Tyrannit / ia ne Wäkeuet Sangarit
(III 479)

Seuraavissa esimerkkitapauksissa *Sangari* esiintyy 'mahtimiehen' nimityksenä:

- (8) Puhua Röickie Sanoia / Ninquin iocu Herra eli Sangari/
iota tule peliete / edesmite hen sanopi eli tachtö
(reunahuomautus III, 349)
- (9) Kuningan ia henen Sangarins keskyste (Joonä 3:9, III 669)

PÄIVI SCHOT-SAIKKU

- (10) nijnen ylimesten ia Pämiesten ia Sangariten
(Mark. 6:22, II 126)
- (11) Silloin hemmestuit Edomin Päruchtinat / Ja Cauhistos
tarttuij Moabin Sangarihin (2. Moos. 15, I 187)
- (12) Ei Kuningasta auta henen swri Sotawäkens / eike Sangari
wapadheta henen swren woimans cautta. (Ps. 33:16, III 255, myös:)
Eij Kuningasta auta henen swri sotawäkense / Eijke Sangari
wapadheta henen ialolla woijmallans (I 200)
- (13) Ette sine sis turuat sinus oman menos päle / ia sinun mones
Sangaris päle (Hoos. 10:13, III 624)

Sangari esiintyy voiman ja voittajan symbolina:

- (14) Ja hen ninquin Ylke vloskieupi henen Cammiostans /
ia riemuitze ninquin Sangari Tiete ioostaxens.
(Ps. 19:6, III 236)
- (15) Sen Sangarin pite heiden etens lepitzesärkemen. Heiden
pite lepitzeserkemen / ia Portist vlos ia siselkeumen.
(Miika 2:13, III 676)

Tähän (15) liittyy kommentti:

- (16) Tesse hen puhu Christusen Waldakunnast / ioca meiden
Sangarin on / ioca meiden teden lepitzeserkeny on (III 676)

2.2. *Sangari* ja *kempi*

Kempi on syntyperältään *Sangaria* ylhäisempi:

- (17) Yxi *Kempi* Mies matkusti caucaiseen Makundaan
(Luuk. 19:12, II 2249)
- (18) Joca *kempi* oli Pacanain seas / ia wallan pälä oli
Makunnisa / sen teuty nyt weronalaisna olla (III 565)

Kempi esiintyy myös adjektiivina 'jalo; ylhäinen; ihana' kuten

- (19) *kempit* Winapuut (III 463)
Ne *Kempit* Zionin Poiat (III 575)

Kempi esiintyy samantapaisissa yhteyksissä kuin *Sangari* (= 'soturi, taisteli-
ja'):

- (20) Mutta HERRA ombi minun cansani ninquin iocu wäkeue
Kempi / senteden pite minun Sortaiani langeman / ia ei
ylitzewoittaman (Jer. 20:11, III 548; yxi wäkeue *Kempi*
myös mm.: Rucouskiria I 339)
- (21) Mutta Inhimiset euet sijsken miteken ole / ia ne *Kempit* myös
puuttuuat / he painauat wähemän quin Tyhie / nin monda
quin he ouat. (Ps. 62:7, III 297)

Sankari – lainasana vai releksikalisaatio?

- (22) Ja quitengin pite heiden oleman / ninquin Kempit / iotca
Loghan tallauat Cadhuilla Sodhassa / ia pite sotiman
(Sak. 10:5, III 744)

Kempi ja *Sangari* esiintyvät myös synonyymeinä:

- (23) Otetanko mös Ratelus pois ioldaki Sangarilda? Eli taitako
iocu pästä iongun Hurskan Fangit? Sille ette nein sanopi
HERRA / Nyt Fangit pite Kempilde poisotettaman / ia ninen
Wekeuedhen Salis irdhalle päsemen.
(Jes. 49:24–25, III 120 ja III 497)

Jesajan kirjan yhdeksänteen lukuun perustuva rukous käyttää Jumalan epi-
tetteinä sekä *Kempiä* (24a) että *Sangaria* (24b):

- (24a) Sille ette meille ombi Pilti syndynyt / ia henen Nimens
cutzutun / Ihmelinen / Neuuo / Wäkeue / Jumala / Kempit /
Iiancaikinen Ise / Rauhanpäemies (Käsikiria 1549, III 114)
- (24b) Sille mine olen yxi Rauhan Päemies / ioca olen Ihmelinen /
Neuuo / Jumala / Sangarij / Iiancaikinen Ise / Rauhan
Esimies (Messu 1549, III 193)

Synonymisuus koituukin sitten *kempin* häviöksi: vuoden 1642 Bibliassa
(25a, 26a, 27a) Agricolan *kempit* (25b, 26b, 27b) ovat *sankareita*, esim.

- (25a) Pane miecka wyölles / sinä Sangari / ja caunista idzes
cunnialisesta (1642, Ps. 45:4)
- (25b) Wööte sinun Miecass sinun Lantes päle / sine Kempit / ia
caunista itzes cunnialisesta (Agricola III 274)
- (26a) Silloin sinä puhuit näwyisä pyhilles / ja sanoit: minä
olen Sangarin herättänyt auttaman (1642, Ps. 89:20)
- (26b) Mine olen ydhen Kempin ylesherättenyt (Agricola III 341)
- (27a) Kijttäkät HERRA te hänen Engelins / te wäkekewät Sangarit /
jotca hänen käskyns toimitatte (1642, Ps. 103:20)
- (27b) te wäkeuet Kempit (Agricola III 361)
(Bibliasta enemmän 3.3.)

2.3. Agricola, Luther ja Laurentius Petri

Sitaatit eivät kata kaikkia *sankarin* ja *kempin* esiintymiä mutta antanevat
yleiskuvan Agricolan käännösvastineista. Taustaksi vertaamme yleiskatsauksen
luonteisesti Agricolaa Vulgatan, Martti Lutherin ja Laurentius Petrin
(1541) vastineisiin; kokonaan oman tutkimuksensa vaativat Agricolan käännösten
vertailu hepreean- ja kreikankielisiin alkuteksteihin tai selvitys Agricolan
mahdollisista esikuvista (tästä esim. Marie-Elisabeth Schmeidlerin perusteelliset
analyysit 1975, 1979, 1986). Käyttämäni Vulgatan ja Lutherin editiot ovat
todennäköisesti toiset kuin Agricolan tuntemat; joidenkin säkeiden

PÄIVI SCHOT-SAIKKU

mahdolliset erot eivät kuitenkaan vaikuttane kokonaiskuvaan. Vertailussa mainitaan *sangarin* ja *kempin* vastineet järjestyksessä Vulgata – Luther – Petri – Agricola; suluissa oleva numero viittaa edellä annettuun sitaattiin.

Ps. 19:6

gigas	Helt	hielte	Sangari (14)
-------	------	--------	--------------

Ps. 33:16

fortis	Rise	kempe	Sangari (12)
--------	------	-------	--------------

Ps. 45:4

potentissime	Helt	hielte	Kempi (25b)
--------------	------	--------	-------------

Ps. 89:20

adiutorium in potente	Helt	Hielte	Kempin (26b)
--------------------------	------	--------	--------------

Ps. 103:20

potentes virtute	Jhr starcken Helde	j starke Hielten	te wäkeuet Kempit (27b)
---------------------	-----------------------	---------------------	----------------------------

Vulgatan *potens* on voinut olla *kempin* esikuvana (25, 26, 27). Voimamies Goliath saa Agricolalta epiteetin *Sangari*, mitä vastaamassa on Vulgatan *vir spurius*, Lutherin *Rise* ja Laurentius Petrin *kempe* (1. Sam. 17:4).

Jes. 49:7

Vulgata: ad servum dominorum
 Luther: zu dem Knecht der vnter den Tyrannen ist
 L. Petri: til then tienaren som vnder Tyrannen är
 Agricola: sille Paluelialle / ioca Sangareitten alla onopi
 (III 130; III 495)

Sangari ja *Tyranni* esiintyvät Agricolalla useammin yhdessä kuin Lutherilla tai Petrillä, vrt. sitaattia (6), jossa Agricola lisää *Sangarit* (»Tyrannit ja Sangarit»), kuten myös *Sangari* 'tyrannin' asemasta reunahuomautuksessa psalmiin 94:

Luther: Einher fahren mit Worten / als ein Herr oder Tyran
 L. Petri: tala stoor ord såsom en herre eller Tyran
 Agricola: Puhua Röickie Sanoia / Ninquin iocu Herra eli Sangari (8)

Sankari – lainasana vai releksikalisaatio?

Luuk. 19:12

homo quidam nobilis	Ein Edeler	En adhela man	Yxi Kempin Mies (17)
------------------------	------------	---------------	-------------------------

2 Moos. 15:15

robustos Moab	die gewaltigen Moab	the mechtighen i Moab	Moabin Sangarihin (11)
------------------	------------------------	--------------------------	---------------------------

Miika 2:13

pondens	Durchbrecher	Hielte	Sangarin (15)
---------	--------------	--------	---------------

Lutherin kommentin '*Helt*' kääntää Laurentius Petri vastineella *Hielte* ja Agricola *Sangarin* (16).

Kempi on siis otettu ylhäiseen sukuun kuuluvan vastineeksi, *sangari* yleisesti 'voimamiehen'.

Joona 3:7

decreto regis et principium eius
aus befelh des Königs und seiner Gewaltigen
Konungens och hans weldighas befalning
Kuningan ia henen Sangarins keskyste (9)

Mark. 6:21

principibus suis et tribunis et primis
den Obersten vnd Heubtleuten vnd Furnemesten
the Öffuerste och Höffuitzmän och the ypperste
nijnen ylimesten ia Pämiesten ia Sangariten (10)

Erilaisten 'mahtimiesten' nimityksiä on eniten Vulgatassa, Agricolalla vähiten, Lutherilla enemmän kuin Laurentius Petrillä. *Sangari*, *Helt* ja *hielte* nousevat tarkastelluissa yhteyksissä yleiskäsitteeksi, kun taas Vulgatalla on vaihtelevia vastineita.

Päätämme vertailun kaksoissäkeisiin.

Jes. 5:22

vae qui petentes estis ad bibendum vinum
et viri fortes ad miscendum ebrietatem
weh denen / so Helden sind wein zu sauffen /
und Krieger in fullerey.

PÄIVI SCHOT-SAIKKU

Wee them som Hielten äro til at dricka wijn,
och kempar til at dricka.

We nijlle / quin Kempit ouat Wina iooman /
ia kiluoitteleuat iomahan. (III 465)

Tässäkin tapauksessa (vrt. 25, 26, 27) Vulgatan *potentes* on saanut Agricolaalta vastineen *Kempit*; Laurentius Petri ja Agricola jättävät kertosaakeen 'voimamiehen' pois.

Jes. 49:24–25 (23)

a forte	Rise	Kempa	Sangarilda
a robusto	Rise	Kempa	Kempilde

Agricola seuraa Vulgataa käyttämällä eri nimityksiä, Luther ja Laurentius Petri toistavat saman vastineen.

Juudit 16:8

non enim cedit potens eorum a iuvenibus
nec filii Titan percusserunt eum
nec excelsi gigantes imposuerunt se illi

DENN kein Man noch kein Krieger hat jn vmbbracht /
vnd kein Rise hat jn angriffen

Ty ingen man eller någhon Kempe haffuer nedherlaght
honom / och ingen hielte haffuer angripet honom.

Sille eij cucan Mies / eijke iocu Sangari ole hende
mestanut / ia eijke ialot Kempit henen wastans
kilwoitellet (I 236)

Luther yksinkertaistaa. Kysymys Lutherin lähtötekstistä ei ole tässä yhteydessä oleellinen. Sananmukaisesti esim.

Sillä ei heidän mahtimiehensä kaatunut nuorukaisten toimesta,
eivätkä titaanien pojat häntä surmanneet,
eivätkä voimakkaat jättiläiset käyneet hänen kimppuunsa.

Laurentius Petri seuraa; Agricola kääntää Lutherin tulkinnan, mutta lisää attribuutin *ialo* (vrt. *excelsi gigantes*).

2.3.2. Vulgatan kieli soljuu viljeltynä ja hioutuneena verrattuna Lutherin ja häntä uskollisesti seuraavan Laurentius Petrin tekstiin. Agricola panee tarkkaan merkille Lutherin ratkaisut, mutta suomi ei taivu tähän muottiin yhtä helposti kuin ruotsi. Agricolalla on puute vastineista, jo siitä yksinkertaisesta syystä, että Lutherin sanavarasto perustuu pitemmälle eriytyneeseen yhteiskuntaan:

Sankari — lainasana vai releksikalisaatio?

Jes. 2:9

Da bückt sich der Pöbel / da demütigen sich die Junckern
 das wirstu jnen nicht vergeben.
 Sielle se ychteinen Canssa notkista / Sielle ne Sangarit
 heitens neuritteuet / iotas et heille andexianna.
 (III 461)

Vulgatalla ei tarkastelluissa yhteyksissä mikään sana nouse frekvenssiltään toisia ylemmäksi. Lutherin ja Laurentius Petrin vastineiden joukossa johtaa *Helt* — *hielte*, Agricolalla taas *Sangari*. *Sangarin* rinnalla esiintyy ainoastaan *kempi*, joten nämä kaksi jakavat sen merkityskentän, jota muissa käännök-sissä kuvataan useammilla vastineilla.

Agricolan *Sangari* on 'voimamies' (1 ja 2). Agricola yhdistää sangarin 'tyranniin' tai 'herraan' silloinkin, kun tämä yhteys Lutherilta puuttuu (3 — 5; 6, 7, 8). Silti *Sangari* esiintyy myös myönteisissä merkityksissä 'fyysisesti voimakas, ylivoimainen' (14, 15) tai 'mahtimies, sotapäällikkö, soturi' (9—13) ja erottuu »yhteisestä kansasta».

Kempi on ilmeinen laina ruotsista. Se esiintyy *sankarin* rinnakkaisterminä ja viittaa 'soturiin, ammattisoturiin'. *Kempi* on ylhäistä syntyperää; tätä merkitystä ei tunneta ruotsissa (vrt. *kämpe*, Ordbok över Svenska Språket, Bd. 15, 1939), joten se lienee suomen omaa kehitystä. Ruotsista poikkeava on myös käyttö adjektiivina 'ylhäinen; ihana' sivumerkityksin 'ylhäisen asemansa osoittava; korea, koreileva'.

Sangarin ja *Kempin* keskeiset suhteet näyttävät mielestäni viittaavan siihen, että *kempi* on lainattu jo varhemmin merkitsemään uutta yhteiskuntaluokkaa ehkäpä vierasmaalaisen sotilaan perusteella. *Sangarin* monikäyttöisyys voi perustua siihen, että alkuperäinen merkitys 'voimamies' saa helposti uusia konnotaatioita erilaisten kontekstien myötä.

3.1. »Jaakko Finno»

Erkki Itkosen mainitsemat säkeet tulevat runosta, joka esiintyy v. 1604 Jaakko Finnon virsikirjasta (1583) tehdyn kopion viimeisillä lehdillä. Ne eivät todennäköisesti ole Finnon eivätkä virsiä (Kurvinen 1929:17, 42—43, 412—413), mutta ne on liitetty J. A. Cederbergin koostamaan Finnon virsien julkaisuun (1893). Poleemisista balladityyppisistä runoista ensimmäisessä Totuus valittaa osakseen tullutta yrmimistä, toisessa Valhe kerskailee (kato-lisessa) kirkossa ja lakituvassa saavuttamastaan menestyksestä. Säe säkeeltä toistuu vastakkain asettelu; toistan seuraavassa po. säkeet (Cederberg s. 176 ja 177, painoasu tästä; myös Koskimies s. 75 ja 76) rinnakkain:

PÄIVI SCHOT-SAIKKU

(Totuus:)	(Valhe:)
Eij woinet ne suuret mua kärsiä/ Wan teit häpiexen wärsyiä / Pois lykättin heidhän huonestans / Se tapactui heidhän suomastans.	Ne sangarit mua kärsiuät / Eikä he tee musta wärsyiä / Waan istun heidhen keskellens / Eng ole heidhän hylkyinäns.

Kurvinen olettaa, että kyseessä on mukaelma ruotsalaisesta tai tanskalaisesta pilkkarunosta; tarkempaa tietoa alkuperästä tai kääntäjistä ei ole.

'Suuret' eli yhteiskunnan silmäntekevät ja 'sangarit' rinnastetaan ensi säkeessä; tämä käytäntö vastaa täysin Agricolaan. 'Kärsiä' merkinnee 'suvaita, sallia olo paikalla', ja se on nähdäkseni säkeistön oleellisin viesti, jonka kaksi viimeistä säettä kertaavat. »Värsyjen teko» Totuuden häpeäksi ja toisaalta Valheelle suojele vaikeneminen jäävät sisällöltään hämäräksi. Yksinkertainen selitys saattaisi olla »nollasäe»: pääviesti 'kärsiä' on tarvinnut riimisananaa. 'Laulaja'-hypoteesi ei tuo sen parempaa ratkaisua arvoitukseen: miksi 'riiminiekasta' sanotaan, että hän »ei tee wärsyjä»? 'Laulaja'- tulkinta on mahdollinen, jos 'riiminiekka' käsitetään 'yhteiskunnan silmäntekevän' (= suuri) palvelijaksi; tätä tulkintaa eivät tue muut tapaamani vanhan kirjasuomen esiintymät. *Sangari* on suuri tai mahtimiehen palvelija muiden kuin henkisten kykyjensä perusteella.

3.2. 'Jalo' ja 'väkevä sankari'

Herra Zebaoth
Se jalo sangar ia töisäns angar
(Jaakko Finno, virsi 11:2, Cederberg s. 26)

Tärkeä vaihe *sankarin* merkityksen kehityksessä on sen siirtyminen Jumalan epiteetiksi; virret ja saarnat toistavat sitä Jaakko Finnon esimerkin mukaisesti.

'Mahtimiehen' konnotaatio säilyy sen ohella virsissäkin:

Saatt sangarid atrioidzeman / Hercuillans heitä täytti
(Hemminki 1605, 64:3)

Hurscasten wäähä kestäwämb on / Cuin Sangarten
saalis suuri (Wirsi-Kirja 1701, 45:5)

Cuin seisott edes sangarten / Corkiain Cuningain
angarten (Wirsi-Kirja 1701, 179:3)

Maallinen 'mahtimies' saattaa käyttää valtaansa väärin: »ne rikkaat ja swret sangaret / otit sisälle parhat huoneet», toteaa piispa Sorolainen Postillasaan (I s. 117, jouluevankeliumi). Agricolasta muistuttaa *Sangarin* negatiivisväritteiset seuralaiset »Sw christityt, vcocullatut, öyckärit, pramit, kehuiat,

Sankari – lainasana vai releksikalisaatio?

sangarit ia kelvottomvt Ihmiset» (Jacobus Henrici Alastaroensis, 1634, s. C3b) tai huomautus

Useingin tyranneille pikemin pelgost oikius tapatu /
 cuin heille / vähäväkisill: joca on sangen ihmellinen /
 että Esiwalda Pelkä Sangareita heidän aseitans ia
 Coiruttans. (Thomas B. Raialenius 1654, E4a)

Ilmeistä on, että negatiivinen käyttö suhteellisesti harvenee. *Sankaria* tarvitaan ensisijaisesti myönteiseen yhteyteen, sillä se suunnataan omistuksissa ja muisto- ja ylistysrunoissa kuninkaallisille tai paikallisille suurmiehille. Mainittu Raialenius omistaa saarnakokoelmansa kreivi G. Hornille

Teidän Excellentsin hyväst ansiost / ia corkeist sangaril-
 listist awuist (...) Ettei tämäncaltaiset facta heroica uliast
 ja sangarilliset työt vnhotetuxi tulis / nijncuin uliast
 Sangarita Gideoni wastian Sichemiterit teit. (m.t.B1a – 1b)

Facta heroica saa käänkösvastineeksi »uljaat ja sankarilliset työt», *sankarista* on sen mukana tullut 'heeros'. *Sangari*-epiteetin saa nyt sotapäällikkö Gideon (vrt. Agricola, sitaatit 1 ja 2).

3.3. Vuoden 1642 Bibliassa Agricolan *Kempi* väistyy ja sanasto monipuolistuu: siitä tulee *Adelsmies* (esim. Luuk. 19:12), *jalo* (esim. Jes. 5:22) tai *uljas* (Juudit 16:8), mutta vielä useammin *sankari*. Agricolan 'sankari ja tyranni'-konnektio katkeaa, sillä Agricolalta ja Lutherilta peräisin olevat reuna huomautukset ja yhteenvedot korvataan uusilla. Psalmia 52 esim. luonnehditaan »lohdutusPsalmi /tyranneja ja Jumalan seuracunnan wihollisia wastian» (vrt. Agricola, sitaatti 4) ja psalmin 71 alussa on puhe yleisesti vain »wihollisidans» (vrt. 5)

Kirjallisuudessa siis *sankari* suunnataan ylöspäin, se abstrahoituu ja ylätyylyistyy. Vastineet 'heros; hielte' esiintyvät Henricus Florinuksen sanaluettelossa v. 1678 kuten sitten myös Daniel Jusleniuksen ja Christfrid Gananderin sanakirjoissa 1700-luvulla.

Kempi taas säilyy etupäässä adjektiivina. Tosin Martinius (Hodegus Finnicus, 1689, s. 106) runoilee:

CARLEI Cullainen cuningas
 Kempfi Caunis Carjalaisten /
 Joca Joucot Joudzellansa
 Wiholisten Widzellansa
 Cukistapi Cusistoihin

H. Florinus taas antaa (1702) sananlaskun:

PÄIVI SCHOT-SAIKKU

Caikki caunit kotona / Ihanat Isän majassa;
kembit Kirckowaatteisa.

Koreilua voidaan pitää hengellisesti tuomittavana:

ett turha on juur / mailman meno kempi / coreus suur
(Wirsi-Kirja 1701, 121:10)

Daniel Juslenius (1745) puolestaan tuntee *kempin* vain myönteisenä adjektiivina ('anselig; stor; mächtig').

4. Sankari – leksikalisaatio?

Releksikalisaation lähtökohta tai *sankarin* alkuperäinen merkitys on, kuten Erkki Itkonen huomauttaa, nykykielen pohjalta epäselvä. Sanastajan tiedustelu, jolla v. 1932 kyseltiin *sankarin* ja *junkkarin* merkitystä, antaa ainutlaatuista aineistoa pohtiessamme *sankarin* mahdollista alkuperäistä ja myöhemmin kehittyntä merkitystä.

Monet vastaajat painottavat merkityksen kahtalaisuutta: *Sankari* »tarkoittaa kahta eri asijaa, mitkä selviää vasta siinä mitä asijaa puhutaan kulloinkin», toteaa oriveteläinen vastaaja. *Sankari* esiintyy »urhoollisen merkityksessä, mutta jokapäiväisessä puheessa tarkoittaa tavallisesti tappelijaa taikka röyhkeää rikollista» (Viipurin mlk). Liperiläinen vastaaja analysoi: »Sankari merkitsee yhtä hyvin roistoa kuin erinomaisen kunnollista ihmistä, joka on erikoinen jollakin alalla. Varsinkin tytöistä, jotka ovat perehtyneet hevosiin, sanotaan: »Kyllä vain se on semmoinen sankari ajamaan, ettei vertaista toista.».

Osa vastaajista muistaa yksinomaan *sankarin* positiiviset piirteet (urhoollinen, urotöiden tekijä, suoritukset erikoisaloilla), mutta »tappelusankari» ja »hurjimus» dominoivat kuvauksia (vrt. Erkki Itkosen määritelmää). Usein toistunut yhdistelmä »oikea tappelusankari» saattaa olla muistumaa ensimmäisen maailmansodan aikaisesta arkkiveisusta »Saksan keisari Wilhelmi oli oikea tappelusankari». Ironinen ja pilkallinen käyttö on myös dokumentoitu: »Onhan sekkii sankar ku ei muuta tie ku juop ja laulaa», tai mikäli kohteena on arka ja saamaton mies »Valmis sankar, ei muuta ku hammeet päälle» (Ylämaa). Attribuutit (*aika*, *aikamoinen*, *semmonen*, *yksi*, *eri*) tai lausetyypit (*kyllä se on yksi*, *on sekin*, *se on vasta sankari*) osoittanevat, että kyseessä on puhujan mielestä johdettu merkitys. Vastaaja saattaa antaa perusmerkityksenä »tehnyt urotöitä» ja todeta sitten: »Sanotaan myös että se on olevinaan aika sankari» ja »mitä tuo sankaailee» (Kankaanpää).

Mielenkiintoisin, nykysuomen *sankarilta* puuttuva piirre on *sankarin* käyttö eläintä kuvaamassa. Hevonen, etenkin ori, voi olla »aika sangaria, niin

Sankari – lainasana vai releksikalisaatio?

ettei saa hallittua». (Orivesi, kaksi eri vastausta). Lehmä saattaa olla »valtana toisille, ei salli niiden tulla ruokansa eikä juomansa läheisyyteen» (Mikkeli). Sonnista tai lehmistä on mainintoja maan eri puolilta (Vihanti, Karskula, Tl. Lappi, Muhos, Korpilahti, Sääminki) ja se on kirjattu myöhemmin: sonni on »semmonen sankari, että se saattaa tulla vaikka päällekin» (Rantsila ja Iitti, vuodelta 1963). Ehkäpä juuri tämän merkityksen perusteella Agricolan *sankari* on nimenomaan Goliath (sitaatit 1 ja 2) eikä »wähä» Daavid; se muistuttaa myös niitä vanhan kirjasuomen yhteyksiä, joissa *sankari* käyttää voimaansa toisten vahingoksi (mm. Eerik Sorolainen, Jacobus Henrici, Thomas Raialenius).

Toinen mielestäni merkittävä huomio on kansanomaisen *sangata* liikuntaverbinä. Erkki Itkosen jo mainitsema vastaaja kirjoittaa: »Lapsija jotka ovat sukkeloita, rajuliikkeisiä, sanotaan. Siitä taitaa tulla aika sankari, se hyppää ja sankaa.» (Haapavesi; kieliasu vastaajan). Sankari tarkoittaa »riskiä» ja »etupäässä sellaista juoksussa ja liikunnassa» (Kestilä). Liikehdintä saattaa olla uhkaavaa: Hämeenkyröstä on tieto, että kiukkua täynnä olevan sonnin tai miehen liikehdintää sanotaan sankaan: »Kyllä se siinä sankas mutta ei uskaltanu tulla mua lyömään.» (vrt. SKES sub *sanka*). *Sankata* ja *sankailla* merkitsevät toisaalta myös 'keräillä, koota yhteen' (SKES); muistan kuulleen viimeainitun merkityksessä 'harppailla, kulkea edestakaisin' (siellä se kamarissa *sankailee*). Kuhmalahdelta (1932) ja Merikarvialta (1963) on edelleen tiedot, että sankaan tarkoittaa (turhaa) väittelyä ja suukopua (vrt. *vängätä, sönköttää*). Jos lähdemme siitä, että *sankari* on verbistä kehittynyt tekijännimi, on sille ilmeisesti tarjolla useita kantaverbejä; tämän selvittäminen jää myöhemmän tutkimuksen tehtäväksi. Alustavasti pohdittavaksi esittäisin sen mahdollisuuden, että kantaverbi olisi voinut merkitä esim. 'jatkuvaa tai jatkuvaksi odotettua liikehdintää', mahdollisesti suureen ja voimakkaaseen eläimeen kohdistettuna. *Sankarin* leksikaalistuminen on saattanut käydä samantapaisesti kuin *pukarin* (vrt. *pukata* 'työntää, tönäistä') ja *viikarin* (vrt. *viikahtaa* 'liikkua nopeasti, vilahtaa'; johtimesta vrt. Lauri Hakulinen 1979: 219–220), joissa johdoksella on laajempi merkitys kuin kantaverbistä johdettu tekijännimi edellyttäisi.

Substantiivi *sanka* merkitsee 'kaarevaa' ja 'yläpuolella olevaa' (vrt. (kupin) *korva*, (oven) *ripa* = vieressä, sivulla oleva). Adjektiivi *sanka* on harvinaisen: (Pimeässä Pohjolassa), Sangassa Sariolassa (Kalevala 18:480, 45:92; myös Sangasta Saran talosta (28:6) ja Sankoa Savon rajoja (35:352), SKVR VII,1 434,8; 437,19; 891,18; vrt. Väinö Kaukonen 1956). Lönnrot antaa Kalevalan selitysosassa (suluissa ilmestymisvuodet) adjektiiville *sanka*, gen. *sangan* merkitykset 'paksu, vahva, rikas, hyvin woipa' (1862), 'vahva, voiva' (1866) ja lopuksi kaksi mahdollisuutta 'paksu, wahwa, rikas, hyvin woipa t.

PÄIVI SCHOT-SAIKKU

sakea, sumea' (1877). Vain viimeinen vaihtoehto (vrt. *sankka*; *synkkä*) kuuluu yleiskieleen. Kysymykseksi jää siis myös, onko edellinen vaihtoehto ollut yleisemmin käytännössä, vai olisiko Lönnrotin tulkinut oudon sanan sen perusteella, että hän arvelee *Sariolan* ja *Sarentolan* olevan yhteydessä *tsaariin* (m.t.). Sanakirjassaan Lönnrot ei mainitse *sanka*-adjektiivia, mutta *sankean* merkityksin 'tjock, tät, yfvig; välmaende, rik, väldig'. *Sankari* on saanut häneltä vastineet 'hjelte, rese (bibl.); krigare, *sankarit* 'heroer, krigshjelter'.

Oman tutkimuksensa ansaitsisi myös jo Agricolan käyttämä adverbi *sangen* 'erittäin', joka ilmaisee ominaisuutta esiintyvän 'enemmän kuin tavallista, yli muiden'.

Merkille pantavaa on edelleen *sankareitten* puuttuminen Lönnrotin Kalevalasta (1835, 1849) eli »sankarieepoksestamme»: Väinämöinen, Lemminkäinen ja Ilmarinen saavat omien epiteettiensä ohella määritteet 'mies', 'uros' ja 'sulho'. Lönnrotin Kantelettareen (1840) se on päässyt kerran:

Kehno lienenkin poloinen,
 Kehnommaksi kellätähän.
 Eipä se paha olisi,
 Kun kylän paras panisi,
 Kylän kukka kuikuttaisi,
 Kylän sankari sanoisi.
 (Kanteletar II 93:5–10; vrt. Kaukonen 1984: 405, Alku-
 Kanteletar II 21, 10; SKVR XII,1 2426,10).

Lainasanana pidetystä *kempistä* on sen sijaan useita esiintymiä. *Kemppi* (adjektiivi) esiintyy niin lännessä (Elinan surmavirressä) kuin Karjalan kannaksella, esim. Lönnrotin v. 1837 kirjaamissa säkeissä

Nouskamme nuoret norolle,
 Kesäkempit kalliolle.
 (Matti Kuusi 1980, 73:1–2, s. 38; SKVR XIII,1 654; tunnettu
 myös Inkeristä).

Kempi on päässyt myös Kalevalaan:

On tuolla joen takana,
 Mies kempi kävelemässä
 (49:147–148; vrt. myös Kanteletar: kieli kemppi
 kummallaki II 271:12; III 8:160).

Mikäli *sankari* oli kotimainen, sen tarkoitteella ei ilmeisesti ollut kovin hyvä maine; ehkäpä se vastasi paremmin nykyistä 'häirikköä' kuin 'urotekojen tekijää'. Ehkäpä *kempi* (*kemppi*) oli saanut merkitykset 'vieras(maalainen); hieno, hyvin puettu; (kieliä) taitava, sujuva, osaava'.

Johdos ja lainasana voivat kehittyä odottamattomaan suuntaan. Ehkäpä *sankarin* osalta on kyseessä Alpo Räisäsen (1978) hahmottama assosiaatioon

Sankari – lainasana vai releksikalisaatio?

perustuva »korrelaatiojohto», jolloin tarkka kantasana voi puuttuakin kielestä, esim. koska se on hävinnyt käytöstä, tai on jokin jäsen samankantaisten sanojen ketjussa; *sankarin* kohdalla tulee kyseeseen useita verbejä ja 'yläpuolella olevaa; enemmän kuin tavallista' osoittavat sanueet. Johdos voi irtautua kantasansa merkityksen kannalta toissijaiseen käyttöön (vrt. Mauno Koski 1978). Raamatun kääntäminen pakotti vastineiden etsimiseen, ja Agricola osoitti nerokkuutensa löytämällä niitä. Kotimainen 'voimanpesä, voimamies' siirtyi germaanisten vastineitten ('Helt' ja 'hielte') tuntumaan käyttökelpoisena yleissanana, johon kirjallinen 'heeros' on sitten ilmeisesti liittynyt kuin itsestään.

LÄHTEET

- AGRICOLA, I—III: Mikael Agricolan Teokset I—III. Näköispainos. Porvoo 1931.
 ALASTAROENSIS, JACOBUS HENRICI 1634: Yxi christillinen Saarna. Stockholmis.
 BIBLIA 1642: Biblia: Se on: Coco Pyhä Raamattu Suomexi. Stockholmis. Näköispainos. Porvoo 1971.
 CEDERBERG, J. A. 1893: Jaakko Finno, Yxi Wähä Suomenkielinen Wirsikirja. Kopion tehnyt J. A. Cederberg. Helsingfors.
 FLORINUS, HENRICUS 1678: Nomenclatura Rerum brevissima, Latino-Sveco-Finnonica. Aboae. Näköispainos. Pieksämäki 1976.
 ——— 1702: Wanhain Suomalaisten Tawalliset ja Suloiset / Sananlascut. Turussa. Näköispainos. Suomi 4:5. 1907.
 FROMM, HANS 1967: Kalevala. Das finnische Epos des Elias Lönnrot. Bd. II: Kommentar. München.
 GANANDER, CHRISTFRID 1786—1787: Nytt Finskt Lexicon. I—III. Näköispainos. Porvoo 1937—1940.
 HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. 4. painos. Hki.
 HEMMINKI 1605: Hemming Maskulainen, Yxi vähä suomenkielinen wirsikirja. Vanhan kirjasuomen sanakirjan kokoelmat.
 ITKONEN, ERKKI 1968: Etymologinen sanasto. — Suomen kielen käsikirja, toim. Osmo Ikola. S. 489—518. Tapiola.
 ——— 1968: *sanka*; *sankari*. — Suomen kielen etymologinen sanakirja IV, toim. Erkki Itkonen ja Aulis J. Joki. S. 966—967. Hki.
 JUSLENIUS, DANIEL 1745: Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Stockholm. Näköispainos. Porvoo 1968.
 KAUKONEN, VÄINÖ 1956: Elias Lönnrotin Kalevalan toinen painos. Hki.
 ——— 1984: Elias Lönnrotin Kanteletar. Hki.
 KOSKI, MAUNO 1978: Oliotarkoitteisten substantiivien semantiikkaa. — Rakenteita. Turku. S. 100—128.
 KOSKIMIES, A. V. 1921: Agricolasta Juteiniin. Kirjallis- ja kielihistoriallisia näytteitä vanhemmasta suomalaisesta kirjallisuudesta. Hki.
 KURVINEN, P. J. I. 1929: Suomen virsirunouden alkuvaiheet. V:een 1640. Porvoo.
 KUUSI, MATTI 1980 (toim.): Kalevalaista kertomarunoutta. Hki.
 ——— 1985: Matti Kuusi—Pertti Anttonen: Kalevala-lipas. Hki.
 LUTHER = D. MARTIN LUTHER, Die gantze Heilige Schriffit Deusch I—II. Wittenberg 1545. Letzte zu Luthers Lebzeiten erschienenene Ausgabe. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt 1972.

PÄIVI SCHOT-SAIKKU

- LÖNNROT, ELIAS: Alku-Kanteletar. Elias Lönnrotin käsikirjoituksen mukaan painosta julkaissut O. Relander. Hki 1929.
- 1849: Kalewala. Hki.
- 1872: Kalewala. Lyhennetty painos. Tärkeimmillä selityksillä koulujen tarpeeksi varustanut E. L. Hki.
- 1866: Kalewala. Kolmas painos (= 1849); 1870 ja 1877.
- 1840: Kanteletar elikkä Suomen Kansan Vanhoja Lauluja ja Wirsiä. 13. painos. Hki 1966.
- 1867: Suomalais-ruotsalainen sanakirja. 3. p. Hki 1958.
- MARTINIUS, MATTHIAS 1689: Hodegus Finnicus eller Finsk Wägwijsare. Holmiae. Näköispainos. Porvoo 1968.
- PETRI, LAURENTIUS 1541: Biblia / Thet är / All then Helgha Scriffit på Svensko. Vpsala.
- RAIALENIUS, THOMAS B 1654: Muutamat Christilliset Saarnat. Turusa.
- RÄISÄNEN, ALPO 1978: Kantasanan ja johdoksen suhteesta. Virittäjä. S. 321–344.
- SCHMEIDLER, MARIE-ELISABETH 1975: Sprachliche Analyse des Matthäus-Evangeliums, Kapitel 1–2, in der Übersetzung von Michael Agricola (1548). Congressus fennougristarum Tallinnae 1970, Pars I.
- 1979: Zu den Personennamen in Matthäus 1–10. Vergleich der Übersetzung des Neuen Testaments von Michael Agricola (1548) mit ihren Vorlagen. Festschrift für Wolfgang Schlachter. Societas Uralo-Altaica., S. 253–263.
- 1986: Zum Inessiv bei Michael Agricola: Se Wsi Testamenti (1548), Matth 1–7. Festschrift für István Futaky. Finnisch-Ugrische Mitteilungen 10 (1986). S. 309–410.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja.
- SKVR = Suomen Kansan Vanhat Runot. 1908–1948. Hki.
- SOROLAINEN, ERICUS ERICI 1621: Postilla. I Osa. Stockholmis.
- Suomen murteiden sanakirjan (alk. Sanakirjasäätiön) sanakokoelmat. Hki.
- SÖDERWALL, K. F. 1891–1900: Ordbok öfver svenska medelheds-språket. I–II. Lund.
- Vanhan kirjasuomen sanakirjan kokoelmat. Hki.
- Wirsi-Kirja 1701: Uusi Suomenkielinen Wirsi-Kirja. Turusa.
- VIRTANEN, LEEA 1968: Kalevalainen laulutapa Karjalassa. Suomi 113:1. Hki.
- VIRTARANTA, HELMI (toim.) 1975: Vienan runonlaulajia ja tietäjiä. Hki.
- VULGATA = Biblia sacra iuxta vulgatam versionem. I–II. Bibelanstalt Stuttgart. 1969.

Sankari – loan or relexicalization?

PÄIVI SCHOT-SAIKKU

Erkki Itkonen (1968, 1969) gives *sankari* 'hero' as either a loan from the Old-Swedish *sangare* 'singer, musician' or as a derivation from the Finnish dialectal verb *sangata* 'attack, oppose, threaten'. The first alternative is widely supported and generally accepted; this article argues for the second one. A relexicalization

process was initiated through the need to find Finnish equivalents for the Bible translation, and resulted in an adaptation of new meanings to existing ones.

The loan word hypothesis is supported by the similar lexical form in Swedish and Finnish. The semantic discrepancy is explained by assuming that

Sankari – lainasana vai releksikalisatio?

sangare first signified 'wandering singer' and then featured as 'fighter; bold, unscrupulous' (SKES). First (1.2. and 1.3.) it is pointed out that such a term does not appear in the (medieval) texts, nor can the alleged semantic changes be verified for the period of the literary tradition. Accordingly, Swedish *sangare* should be regarded as an equivalent for the Finnish *laulaja* 'singer'.

The relexicalization process, on the other hand, can be documented with texts from the 16th, 17th and 18th centuries. Quotations 1 and 2 show that Michael Agricola (New Testament 1548, Psalms 1551, Prophets 1552) took *sangari* for an 'extremely strong man', namely Goliath (Vulgata: *vir spurius*; Luther: *Rise*; Laurentius Petri: *kempe*). Agricola links it to 'misuse of strength' (quotations 3–7), connecting *sangari* with 'tyrant' and 'oppressor', this against the usage by Luther. In other contexts *sangari* appears as an equivalent for the German *Helt* signifying 'mighty lord', especially in a military context (8–13), also as a symbol of strength and victory (14–16).

Kempi seems to be a loan from Swedish *kämpe* and similarly signifies 'fighter, soldier, champion'. It is distinguished from *sangari* through such features as 'of noble birth' (17, 18) and, used adjectivally, 'noble; sweet' (19). The two nouns are used as synonyms (20–23) and appear as an epitheton of God (24). *Kempi* then gives way, as shown through quotations from the 1642 Bible (25–27): it is replaced by *sankari* as 'fighter, champion'.

A comparison between of the equivalents in the Vulgata and translations of Luther, Laurentius Petri and Agricola (2.3.) illustrates the transfer of *sankari* from 'extremely strong man' with a rather negative connotation to neutral 'mighty' and positive 'victorious', 'strongest of all'. *Kempi*, probably known already before Agricola, signified '(foreign) soldier' and probably also an emerging social class. *Sangari* then takes over the meaning 'fighter, champion' while *Kempi* is relexicalized to 'foreign, alien; showing noble or alien status in speech and clothing; pompous'.

In the course of the 17th century sermons and psalms pursue the negative

tradition of *sangari* as someone who may misuse his physical strength or social power. The positive connotations also continue, until they dominate literary prose from the 18th century. The epitheton of God ('Lord of Power') is then attributed to kings and local noblemen; *sankari* thereafter becomes an equivalent of 'hero'.

The last section (4) discusses the problem of lexicalization. The evidence is drawn from an inquiry held in 1932 by the journal *Sanastaja*. Many informants recognize and analyze the two co-existing meanings, that of a 'hero', and various other meanings, mostly negative. A small minority of informants recognize only the literary meaning 'hero'. A majority of informants hold negative opinions only and describe *sankari* as 'fighter', 'drunk and violent', 'bold and ruthless', etc.

Interestingly, some informants refer to *sankari* as a 'strong animal, not or hardly to be mastered', as a stallion, bull, or cow. This feature does not belong to the standard concept of *sankari* in modern Finnish. It may be traced back to the feature which once led Agricola to designate Goliath as *sangari*.

Evidence, supported from dialects, is given for the polysemy of the verb *sangata*. It signifies 'threaten' as mentioned by Erkki Itkonen; it also means 'move continuously' in regard to small restless children; it further signifies 'collect, gather together' or 'shuttle' and also 'nag; keep (unduly) twisting'. It most generally signifies 'to move continuously' or 'seem to continue the action', which may be interpreted as both boring and threatening. A fuzzy verbal base probably was lexicalized as 'troublemaker' by addition of the productive suffix *-ari* 'agent of the action'.

Formally similar stems such as the common noun *sanka* 'handle' (»round, above something«), the obsolete adjective *sanka*, cf. *sankka* 'thick' or *synkkä* 'dark', and the common adverb *sangen* 'extremely', are also taken into consideration. Finally, attention is drawn to the fact that *sankari* does not appear in the Finnish national »heroic epos«, the *Kalevala*; this may be connected with its previous meaning as 'brute' or 'bruiser'.